

Utbildning och kommunal utvecklingspolitik

av ANDERS LIDSTRÖM

Att stimulera lokal ekonomisk utveckling är idag en väletablerad kommunal uppgift (Pickvance och Preteceille 1991, Waltzer 1995). Oavsett om avsikten är att stärka en position i konkurrensen med andra världsstäder, att hantera konsekvenserna av en akut industrikras eller att motverka befolkningsminskning, definierar kommunerna i västvärlden som sin uppgift att bidra till att den lokala ekonomin utvecklas. Detta är en aning paradoxalt eftersom åtagandet i de flesta stater tangerar eller till och med överskrider de legala gränser som staten angivit för den kommunala verksamheten (Hudson 1993). Bakom kraven på ett kommunalt engagemang i dessa frågor finns emellertid ofta starka lokala intressen. Offentliga beslutsfattare, den

lokala företagsamheten, lokalpressen och betydelsefulla lokala intresseorganisationer kan ha olika uppfattningar i många frågor, men förenas i kravet på tillväxt och utveckling (Logan och Molotch 1987, Logan och Swanstrom 1990).

Sedan länge har amerikanska kommuner sett som sin huvuduppgift att skapa gynnsamma villkor för lokal ekonomisk utveckling (Wolman och Goldsmith 1992). Dessa frågor har under senare år fått en alltmer framträdande position även i de västeuropeiska kommunernas verksamhet (Goldsmith 1992, Keating 1995, Moulaert och Demazière 1995, Lidström 1996). Finansiellt stöd från EU till strukturell utveckling har drivit på denna tendens i flera stater,

eftersom en vanlig förutsättning är att lokala och regionala organ gör motsvarande insatser (Chapman 1995). Även i Östeuropa finns ett växande kommunalt intresse för åtgärder som kan medverka till tillväxt i den lokala ekonomin (Mitchnek 1995).

I Sverige har flera studier visat hur kommunerna i allt större utsträckning kommit att bedriva näringslivspolitik (Pierre 1992, Hudson 1993, Svenska Kommunförbundet 1995, Henning 1996). Kommunerna har inte bara blivit allt mer aktiva när det gäller att underlätta för företag och stimulera den lokala ekonomin, de har också blivit mer benägna att ta till åtgärder som intervererar i det lokala näringslivet och de tenderar också att kombinera olika näringslivspolitiska strategier (Hudson 1993). Fallstudier har visat att koalitioner och samarbete mellan lokala aktörer är en viktig komponent i dessa strategier (Olsson 1995). Kommunerna är vidare mer benägna att samarbeta med andra kommuner och med olika aktörer på regional nivå (Svenska Kommunförbundet 1995), men söker också gärna sina part-

ners på andra sidan nationsgränserna (Östhol 1996).

Förutom denna generellt ökade betydelse av kommunala näringslivsåtgärder, finns det också en tendens att även andra kommunala verksamheter inlemmas i en näringspolitisk strategi och att därmed fler instrument kommer till användning i den kommunala utvecklingspolitiken (jämför Friedmann 1991). De traditionella åtgärderna innefattar stöd och råd till företag och tillhandahållande av industrihus och mark till subventionerat pris. I allt större utsträckning har emellertid även andra kommunala åtaganden och åligganden kommit att värderas i termer av om de kan bidra till att åstadkomma tillväxt. Kulturpolitik, fritidspolitik och miljöpolitik ses som medel för att stimulera företagsamheten i lokalsamhället (Svenska Kommunförbundet 1995, Nutek 1997). Men tendensen är särskilt stark när det gäller den kommunala utbildningsverksamheten. En aktuell undersökning bland svenska kommunala skolchefer illustrerar omfattningen av denna förändring (tabell 1).

Tabell 1 **Användning av skolan som medel i en kommunal näringslivsstrategi under de senaste fem åren**

	procent	N
I större utsträckning	50,2	112
I oförändrad utsträckning	45,3	101
I mindre utsträckning	4,5	10
	100,0	223

Följande fråga ställdes: "Hur är den allmänna tendensen under den senaste femårsperioden: Har skolan i större eller mindre utsträckning kommit att användas som medel för att göra kommunen mer attraktiv för näringsliv och företagande?" Frågan ingick i en enkätundersökning i mars 1996 bland samtliga kommunala skolchefer (motsv). Svar erhöles från chefer i 89,2 % av kommunerna.

De utbildningspolitiska medel som kommit till användning kan gälla anpassningar av gymnasie- och vuxenutbildningar till uttryckta behov från företag på orten. Men de kan också gälla ett aktivt användande av gymnasieskolan för att skapa en kunskapsgrund för nya företag eller branscher, som inte tidigare finns representerade i kommunen. I små och glest befolkade kommuner kanske den mest signifikanta åtgärden är att starta en egen gymnasieskola.

Av tabell 1 framgår också att det finns skillnader mellan kommunerna. Hälften av dem anger att skolan i oförändrad, eller till och med mindre utsträckning kommit att användas för att göra kommunen mer attraktiv för företagande och näringsliv. Hur kan det komma sig att denna variation uppträder och vad karaktäriserar de kommuner som använder utbildning i sin näringspolitiska strategi? Dessa frågor står i fokus i denna uppsats, vars syfte är att beskriva och analysera den kommunala skolverksamhetens roll i den lokala näringslivspolitik i Sverige. Empiriskt bygger analysen huvudsakligen på en enkätundersökning bland svenska

kommunala skolchefer.

En bredare näringspolitisk strategi

Den tidigare, mer begränsade, kommunala näringslivspolitik, med fokus på information, vägledning samt mark- och byggnadssubventioner syftade till direkt påverkan av företagens villkor. Den nya, bredare strategin avser att fungera mer indirekt genom att medverka till skapandet av en miljö som är förmånlig för tillväxt (jfr Svenska Kommunförbundet 1996). Effekterna av den bredare strategin är därför sannolikt mer osäkra och även om denna skulle ha framgång är det troligt att resultaten snarare är långsiktiga än omedelbara. Att investera skattemedel i en bredare kommunal näringslivsstrategi är därför ett högriskprojekt.

Anledningen till att kommuner använder en bredare näringslivsstrategi, trots den osäkerhet och därmed följande politiska risker som följer med denna, är att tillväxt i den lokala ekonomin ses som en avgörande tillgång för lokalsamhället. De flesta beslutsfattare menar att tillväxt – inom ramen för rimliga hänsyn till miljö och sociala villkor – utgör nyckeln till skapandet av en bättre kommun: Den ökar sannolikheten för att medborgarna skall kunna försörja sig i den egna kommunen och den skapar grund för ett större utbud av offentlig och privat service. Dessutom utgör alternativet, det vill säga att inte handla

alls, eller att begränsa sig till traditionella näringspolitiska åtgärder, att den egna kommunen kan riskera att gå förlorande ur konkurrensen med andra kommuner.

Sedan mitten av 1980-talet har en rad åtgärder genomförts i det svenska skolsystemet i syfte att decentralisera ansvar och befogenheter till lokal nivå. Avsikten har varit att åstadkomma ett mer flexibelt system, som bättre kan anpassas till specifika lokala behov. I det tidigare styrsystemet var de centrala myndigheternas kontroll av den lokala skolverksamheten mycket striktare. Efter decentraliseringsreformerna kan emellertid kommuner och skolor i större utsträckning besluta om vilka kurser som skall ges och deras innehåll. Kommunerna kan också själva avgöra om de vill ha egen gymnasieskola och om skolornas ledning och organisation. Även statsbidragssystemet har reformerats. Tidigare utgick en uppsättning specialdestinerade statsbidrag för väl avgränsade uppgifter och dessa överfördes i praktiken direkt till skolorna eller den kommunala skolstyrelsen. Numera har staten lagt samman i stort sett allt sitt finansiella stöd inom olika kommunala sektorer till en gemensam påse för kommunen. Därmed har kommunledningens roll när det gäller att prioritera mellan olika områden förstärkts. Denna nya maktsituation har haft påtagliga lokala effekter (Lidström och Hudson 1995).

En första konsekvens är att skolchefer och lokala skolpolitiker kommit att bli mer beroende av beslut som fattas av politiker som inte direkt ansva-

rar för utbildningsfrågor. Eftersom de totala resurserna till skolan under samma tid reducerats (Skolverket 1996), har det blivit allt viktigare för de som svarar för de lokala utbildningsfrågorna att förklara för övriga beslutsfattare varför skolans verksamhet är viktig. Att understryka vad skolan kan betyda för lokalsamhället och hur utbildning kan befrämja övergripande mål om ekonomisk utveckling är argument som därvid ofta kommit till användning. En andra konsekvens är att de ledande kommunpolitikerna, med generellt ansvar för kommunens verksamhet och utveckling, genom decentraliseringen fått ett nytt instrument i sina händer. Skolan utgjorde tidigare en väl avgränsad sektor, med tydliga band till centrala myndigheter, och den lät sig endast svårligen påverkas av kommunledningarna. De senaste årens utveckling har emellertid gjort det möjligt att integrera skolan med andra kommunala verksamheter och att använda skolan för mer övergripande syften. Sammantaget har således den nya decentraliserade maktstrukturen sammanfört lokala beslutsfattare som värnar om skolan med de som har ett mer övergripande ansvar, kring ett gemensamt intresse av att använda skolan som en resurs för den lokala utvecklingen.

En andra förändring, med betydelse för den lokala utvecklingspolitikens inriktning, gäller statens nya roll i regionalpolitiken (SOU 1997:13). En nationell policy som syftade till regional balans introducerades ursprungligen i Sverige under 1960-talet. Syftet var att öka den ekonomiska tillväxten i landet genom att

utjämna skillnader mellan expansiva och stagnerande områden. En sådan politik, antogs det, skulle leda till ett bättre tillvaratagande av de resurser som fanns i glesbygden och andra problemområden. En huvudkomponent i politiken var ett överförande av resurser från landets ekonomiska centrum till de perifera regionerna. Staten använde exempelvis subventioner för att förmå företag att flytta, men ett viktigt inslag utgjordes också av statens egna industriprojekt. Politiken fullföljdes under 1970-talet, men i takt med att strukturförändringarna inom industrin tilltog, försköts fokus mot att hantera plötsligt uppkomna lokala industrikriser. Kortsiktiga brandkårsutryckningar kom därmed att ersätta en långsiktig utvecklingsstrategi. Regionalpolitikens omfördelning gav staten en nyckelroll, men skapade också starka lokala förväntningar om statlig hjälp när industrier hotades av nedläggning.

Regionalpolitikens inriktning omprövades under 1980-talets senare del, delvis till följd av att staten drabbats av finansiella svårigheter, men också som ett resultat av att den dittills förda regionalpolitiken inte uppfattats vara effektiv. Dessutom hade de strukturella förändringarna medfört att problem med arbetslöshet och svag ekonomisk aktivitet, som tidigare framför allt präglade de nordliga och inre delarna av landet, nu förekom överallt. Därför krävdes en annorlunda strategi. Den nya regionalpolitiken kom att betona regioners och kommuners eget ansvar för att identifiera sina komparativa fördelar

och utveckla sina egna förutsättningar. Industridepartementets akutmottagning stängdes. Statens roll begränsades till bland annat finansiellt stöd till utvecklingsprojekt, medan dess omfördelning uppgifter tonades ned. Genom det svenska EU-medlemskapet har regionernas roll ytterligare understrukits, bland annat genom att regioner och kommuner tillförts nya resurser för utvecklingsprojekt. Inom arbetsmarknadspolitikens område pågår försök med större kommunalt inflytande över statens arbetsmarknadsmedel. Sammantaget har således staten inte bara dragit sig tillbaka utan också betonat att lokal utveckling är ett ansvar för kommuner och regioner själva. Kommuner, lands- och länsstyrelser har ivrigt axlat dessa uppgifter.

De nu nämnda förändringarna måste förstås ses i ett vidare sammanhang. Varken decentraliseringspolitik eller en förändrad regionalpolitik är specifika svenska företeelser. Istället motsvarar de förändringar som återfinns i de flesta stater i västvärlden. De har sin bakgrund i den omstrukturering av världsekonomin som pågår och som bland annat innefattar tilltagande konkurrens mellan stora handelsblock och ökande rörelsefrihet för kapital, varor och tjänster. Politiska förändringar i form av framväxten av ett starkare EU och det kommunistiska systemets kollaps har också varit bidragande. Med ökande konkurrens följer starka incitament även för den offentliga sektorn att bidra till gynnsamma villkor för privat företagsamhet. Enligt ett synsätt sker detta bäst

genom att det offentliga åtagandet minimeras. Även med en liten offentlig sektor är ändå frågan om hur dess resurser kan användas för att stimulera företagande relevant. I huvudsak accepteras inte direkta subventioner, eftersom dessa anses snedvrida konkurrensen, men offentliga organ kan ändå medverka till en infrastruktur som befrämjar tillväxt. Kommuners benägenhet att både intensifiera och bredda sin utvecklingspolitik kan ses som anpassningar på mikronivå till dessa globala förändringar.

Utbildning som resurs och strategi

För att en kommun skall kunna använda utbildning som en resurs i sin näringspolitiska strategi måste två förutsättningar vara uppfyllda. Det första är att det inom kommunen finns utbildningsresurser som kan användas på detta sätt och det andra är att dessa resurser faktiskt används strategiskt i syfte att sti-

mulera lokal ekonomisk tillväxt.

Lokala utbildningsresurser kan förstås definieras på många sätt. En smal definition tar sikte på den utbildning som tillhandahålls genom skolor och universitet medan en bredare definition skulle omfatta allt lärande i kollektiva och individuella former som sker i det lokala territoriet. Trots att även dessa senare former skulle kunna vara länkade till en tillväxtstrategi är de empiriskt svårfångade. Därför begränsas studiet i detta sammanhang till det första, snävare utbildningsbegreppet. En ytterligare avgränsning sker genom att analysen fokuserar de utbildningsresurser som handhas av kommunerna, vilket således innebär att högre studiers roll i den kommunala utvecklingsstrategin endast kommer att beröras marginellt.

Tillgången på utbildningsresurser i lokalsamhället kan lämpligen uttryckas som en trappstege. I huvudsak är resurserna kumulativa, det vill säga om man har tillgång till resurser på en viss nivå finns även de lägre nivåernas resurser i kommunen. Den trappstege som framträder summeras i tabell 2.

Tabell 2 **Utbildningsresursstegen**
Kommuner med angivna utbildningsresurser inom sitt territorium 1995

	procent	N
Universitet, högskola eller vårdhögskola	12,2	35
Kursort för högre utbildning	41,3	119
Gymnasium med nationellt program	74,3	214
Grundskola och vuxenutbildning	100,0	288

Anm: Fem kommuner som är kursorter för högre utbildning avviker från antagandet om kumulativitet genom att de saknar gymnasieskola. Källor: Lärarförbundet 1995 samt uppgifter från Högskoleverket.

Alla skolformer, med undantag för grundskola, antas kunna spela en roll i en kommunal utvecklingsstrategi. Visserligen finns exempel på att även grundskolan kan ha betydelse när företag rekryterar specialistkompetens eller att kommuner och företag samarbetar i syfte att åstadkomma bra kvalitet i grundskolan. Men det är ändå rimligt att utgå ifrån att grundskolan knappast besitter samma potential för näringslivsutveckling som de andra formerna. Genom att alla kommuner har kommunal vuxenutbildning finns dock en grundförutsättning för att överallt i landet integrera utbildning i en lokal utvecklingsstrategi.

Ett sätt för en kommun att öka sin förmåga att använda utbildning i en utvecklingspolitisk strategi är att vidta åtgärder som syftar till att öka de lokala utbildningsresurserna. I allmänhet följer dessa strävanden ett tydligt mönster: Ambitionen är att nå nästa nivå på utbildningsresursstegen. Det är till exempel vanligt att kommuner som redan har gymnasieskola försöker förmå närliggande högskolor att tillhandahålla ett utbud av akademiska kurser i kommunen. Ambitionen kommer också till tydligt uttryck i små kommuners ansträngningar att starta en egen gymnasieskola. De senaste årens decentraliseringsreformer har gjort det möjligt för kommunerna att själva avgöra om de vill ha en egen gymnasieskola med nationella program, något som tidigare krävde länskolnämndens medgivande. Under perioden 1992–1995 har en tredjedel av de kommuner som saknade

gymnasieskola inrättat en sådan. Avsikten har varit att öka de egna ungdomarnas benägenhet att stanna på hemorten efter avslutad skolgång men också att bidra till en generell höjning av utbildningsnivån i kommunen. I en tid när kunskap och utbildning betonas som viktiga tillgångar i det moderna informationssamhället kan en egen gymnasieskola vara ett signifikant steg för många små kommuner, inte minst eftersom detta förutsätter en avsevärd kommunal resursinsats.

För att kommunen skall kunna använda utbildning i en lokal utvecklingsstrategi är alltså en första förutsättning att det lokalt finns relevanta utbildningsresurser. Den andra förutsättningen är sedan att dessa resurser medvetet används i syfte att stimulera lokal ekonomisk tillväxt. Detta kan uppenbart gå till på olika sätt och med olika medel, men ett sätt att kategorisera dessa medel är med utgångspunkt från hur nära de anknyttits till den befintliga näringsstrukturen i kommunen.

En första uppsättning medel avser *anpassningar till behov hos företag som redan finns och verkar i kommunen*. Detta kan innefatta kurser och utbildningsprogram som syftar till att tillhandahålla arbetskraft med kunskaper och färdigheter som efterfrågas av företag som redan är etablerade i kommunen. Att detta är signifikant visas inte minst i en undersökning av Pierre (1995). Trots att den allmänna tendensen under perioden 1989–1993 var att privata företag minskade sina krav på den lokala offentliga verksamheten, ökade deras efterfrå-

gan på speciella utbildningsprogram. På ett sätt kan det hävdas att anpassningen till befintliga företag är en lågriskstrategi, eftersom de berörda företagen kan utgöra samarbetspartners och deras krav är konkreta och explicita. Strategin rymmer emellertid en högriskaspekt, som kan få nog så allvarliga konsekvenser, eftersom förändringar i näringslivsstrukturen i form av till exempel nedläggningar av industrier kan medföra att en hel utbildningssatsning är överspelad när eleverna väl är färdigutbildade. De resurser som satts in hade i stället kunnat användas för mer långsiktiga satsningar.

En andra kategori av medel utgörs av *satsningar på nya utbildningar i syfte att bidra till utvecklandet av nya företag eller branscher i kommunen*. De kommunala beslutsfattarna kan ha en föreställning om att det finns vissa typer av företag eller branscher som de önskar se representerade i den egna kommunen och kan utveckla kurser eller program med avsikt att stimulera framväxten av sådan verksamhet. Om kommunen kännetecknas av en ensidig arbetsmarknad, genom att till exempel vara starkt beroende av traditionell tillverkningsindustri eller av en dominerande arbetsgivare, kan det vara strategiskt viktigt att få till stånd företag inom andra branscher. Vanligt är att utbildning används för att utveckla företagande inom områden som bedöms vara framtidsbranscher, till exempel IT eller mikroteknologi. Denna strategi är emellertid mer riskfylld, eftersom den måste utvecklas utan kontakter med lokalt etablerade företag.

I fråga om en tredje uppsättning medel är utfallen ännu mer osäkra. I stället för att inrikta sig på kompetenshöjning inom ett speciellt fält av ekonomisk aktivitet kan kommunen vilja använda utbildning för att *mer allmänt bidra till en mer innovativ och kreativ miljö i kommunen*. Detta kan komma till uttryck i kurser i innovation och entreprenörskap men kan också innefatta annat som anses stimulera mänsklig kreativitet.

I den tidigare nämnda enkäten till kommunernas skolchefer ingick frågor som motsvarar dessa tre sätt att använda skolan för att stimulera lokal näringslivsutveckling. Dessutom ingick även en fjärde, mer allmänt formulerad fråga. Resultatet framgår av tabell 3.

I den mån kommuner inkluderar utbildning i sina strävanden att öka det egna territoriets attraktionskraft för näringsliv och företagande är det vanligast att detta sker genom att utbildning anpassas till redan existerande företag. Att använda utbildning för att utveckla nya företag eller branscher är minst vanligt, sannolikt för att detta förutsätter en medveten identifiering av alternativ som kanske inte ens finns representerade i kommunen. En sammanvägning av svaren pekar på en ännu högre användning av skolan i den lokala näringspolitiken än vad som framgått av tabell 1. Av kommunerna använder 84 procent minst ett av de fyra slags medel som angivits i frågan. Tre av medlen nyttjas av 41 procent medan 15 procent anger att de använder gymnasieskola eller komvux på alla dessa fyra sätt.

Tabell 3 Skolans roll i kommunens utveckling
 Procent av kommunernas skolchefer som instämmer med resp. påstående

Gymnasieskola eller komvux i kommunen har ...	procent	N
anpassats till behov hos företag som redan finns och verkar i kommunen	63,8	235
satsat på nya utbildningar i syfte att bidra till utvecklandet av nya företag eller branscher i kommunen	39,2	232
förändrats för att allmänt bidra till en mer innovativ och kreativ miljö i kommunen	58,4	231
på annat sätt använts som ett medel för att göra kommunen mer attraktiv för näringsliv och företagande	47,9	219

Anm: Följande fråga ställdes: "Har under senare år gymnasieskolan eller komvux i Er kommun förändrats på något av följande sätt i avsikt att göra kommunen mer attraktiv för näringsliv och företagande?" För varje påstående fanns svarsalternativen ja och nej.

Lokala skillnader

Det är således tydligt att det föreligger stora skillnader mellan kommunerna när det gäller att använda utbildning i en lokal utvecklingsstrategi, inte bara när det gäller åtgärdernas omfattning utan också deras inriktning. Vissa väljer medel som är säkra och bekanta medan andra är villiga att ta större risker. Hur kan detta förstås? Vilka är de befrämjande respektive begränsande faktorerna när kommunerna gör dessa avgöranden?

I grunden är valen uttryck för aktörers preferenser. Att utarbeta en utvecklingsstrategi antas vara en medveten och målinriktad aktivitet och inte något som blint tvingas på kommunen av de rå-

dande omständigheterna. Men även om strategierna måste ses som resultat av aktörers val är dessa influerade av de speciella lokala förhållanden som råder i kommunen, vilka således kan ses som incitament för handling. Två uppsättningar incitament förväntas vara särskilt viktiga, dels lokala problem, dels de utbildningsresurser som kan användas som medel för att lösa dessa problem.

Lokala problem och utbildningsresurser kan uppfattas som två separata kategorier av incitament. De är emellertid länkade till varandra på så sätt att omfattande lokala problem kan ses som en brist på resurser samtidigt som en miljö som präglas av goda resurser också kan kännetecknas av små prob-

lem. På en mycket allmän nivå kan därmed problem och resurser ses som ändpunkter på en kontinuerlig skala. Vi skulle då kunna hävda att kommuner som befinner sig på skalans ändpunkter är mer benägna att använda utbildning i en utvecklingsstrategi, än de som finns i skalans mitt. I praktiken är emellertid såväl problem som utbildningsresurser mycket mer komplexa kategorier och kan faktiskt återfinnas i en och samma kommun.

Lokala problem syftar på olika ofördelaktiga förhållanden i en kommun som begränsar den ekonomiska utvecklingen. Dessa kan vara relaterade till, exempelvis, kommunens geografiska läge, befolkningstäthet eller näringsstruktur eller till kännetecknen hos den lokala arbetskraften. Problem kan komma till uttryck som hög arbetslöshet, starkt beroende av traditionell tillverkningsindustri, låg utbildningsnivå hos befolkningen, och slutligen befolkningsminskning. Tidigare studier har redan fastställt att det råder samband mellan lokala problem och framväxten av en kommunal näringslivspolitik (jämför Hudson 1993, 1995). Ett antagande är således att kommuner som präglas av omfattande problem kommer att vara mer benägna att använda utbildning som ett led i sin utvecklingspolitik.

Vi antar också att de lokala utbildningsresurserna är viktiga i sammanhanget. Vi har redan understrukt att förekomsten av sådana resurser är en viktig förutsättning för att det överhuvudtaget skall vara möjligt att använda utbildning i en utvecklingsstra-

tegi. Omfattningen av dessa resurser, kanske representerat av kommunens läge på utbildningsresursstegen, borde därför vara en viktig förklaring till vad kommunen väljer att göra. Ju högre position, desto aktivare förväntas kommunen vara när det gäller att använda utbildning i en lokal näringslivsstrategi. Det närmare innehållet i dessa utbildningsresurser bör också uppmärksammas, eftersom mer diversifierade resurser gör det möjligt för kommuner att möta olika typer av behov. Vidare kan kommunernas gymnasieskolor i varierande mån betona yrkesinriktade linjer. Medan de teoretiska är mer allmänna till sin karaktär, är yrkeslinjerna tydligare anpassade till särskilda branscher och yrken. Man kan således räkna med att gymnasieskolor som framför allt tillhandahåller yrkeslinjer är mer benägna att använda utbildning i en tillväxtstrategi, och i synnerhet kommer att fokusera på behov hos företag som redan verkar i området.

Analys av problem och resurser

Den empiriska analysen av hur skillnaderna mellan kommunerna kan förklaras bygger på data från Sveriges kommuner om förhållanden 1994–1996. Till en del utgörs dessa av uppgifter från den enkät bland landets skolchefer (motsv) som redan tidigare nämnts men innefattar också officiell statistik om lokala utbildningsmässiga, sociala, ekono-

miska och politiska förhållanden, hämtade från främst SCB och Skolverket.

I analysen representeras den beroende variabeln av fem dikotoma mått. Två av dessa gäller den övergripande aktivitetsnivån medan de återstående tre avser olika sätt att använda skolan för att stimulera lokal näringslivsutveckling. Betydelsen av sju olika lokala problem har undersökts, nämligen hög arbetslöshet, låg självförsörjnings-

grad (vilket innebär att en stor andel av kommunmedlemmarna får sin försörjning utanför kommunen), starkt beroende av industri, låg utbildningsnivå, gles bebyggelse och minskande befolkning. Dessutom undersöks i vilken utsträckning en regional variabel, nämligen om kommunen är belägen i Norrland eller ej, har betydelse. Resultaten från analysen i fråga om fyra av dessa problem redovisas i tabell 4.

Tabell 4 Lokala problem och användning av utbildning i en lokal utvecklingsstrategi (Procent.)

	Aktivitetsnivå:		Inriktning:		
	Någon aktivitet	Hög aktivitet	Befintliga företag	Nya företag/ branscher	Innovativ/ kreativ
<i>Arbetslöshet 1995</i>					
Hög	86,7	51,5	80,0	44,0	64,0
Medium	83,8	38,1	57,1	44,6	58,0
Låg	72,6	33,3	55,3	28,4	53,3
Procentskillnad	14,1	18,2	24,7	15,6	10,7
<i>Industriysselsättning 1994</i>					
Hög	83,8	38,1	71,1	35,8	54,9
Medium	80,2	43,2	64,4	43,7	57,0
Låg	79,0	40,4	53,8	37,5	65,1
Procentskillnad	4,8	- 2,3	17,3	- 1,7	- 10,2
<i>Andel gymnasieutbildade 1994</i>					
Låg	64,4	29,4	48,0	31,5	46,7
Medium	89,2	46,4	71,6	48,6	62,2
Hög	88,9	45,3	70,9	37,6	65,9
Procentskillnad	- 24,5	- 15,9	- 22,9	- 6,1	- 19,2
<i>Region: Norra Sverige</i>					
Norrlands- kommuner	90,5	52,6	60,9	47,7	77,3
Övriga kommuner	79,0	38,1	64,6	37,2	54,0
Procentskillnad	11,5	14,5	- 3,7	10,5	23,3

Anm: Procentskillnaden beräknas genom att subtrahera värdet för den minst problemfyllda gruppen från värdet för den mest problemfyllda.

De fem måtten på den beroende variabeln representerar följande:

Någon aktivitet: Använder minst en av de åtgärder som listats i tabell 3;

Hög aktivitet: Använder tre eller fyra av de åtgärder som listats i tabell 3;

Befintliga företag: Använder utbildning för att möta behov hos företag som verkar i kommunen;

Nya företag/branscher: Använder utbildning i syfte att utveckla nya företag eller branscher;

Innovativ/kreativ: Använder utbildning för att utveckla en mer innovativ och kreativ miljö.

Förekomsten av lokala problem tycks inte generellt utgöra något viktigt incitament för att de kommunala beslutsfattarna skall använda utbildning i en lokal utvecklingsstrategi. De flesta bivariata relationer företer oklara, blandade eller negativa samband. Endast ett problem är systematiskt relaterat till utvecklingspolitik på det förväntade sättet, nämligen arbetslöshet, även om den regionala distinktionen mellan Norrland och övriga landet följer ett liknande mönster. Arbetslöshetsproblemetets särställning är emellertid slående. Hög arbetslöshet tycks i högre grad än andra problem uppfattas som ett sådant hot mot lokalsamhället, att det leder till politisk aktion av det slag som undersöks här. I synnerhet är man i de kommuner som drabbats av dessa problem mer benägna att anpassa utbildning till de befintliga företagens behov.

Många andra samband är negativa. Kommuner med stark befolkningstill-

växt, nettoinpendling av arbetskraft och högt utbildad befolkning är mer villiga att utveckla sådana policies, än de kommuner som ligger på andra änden av dessa skalor. Här är det snarare frånvaron av problem som är utgångspunkten för att kommuner använder utbildning i sin utvecklingsstrategi, vilket understryker en förklaring i termer av resurser, snarare än problem. Eftersom alla dessa variabler är relaterade till befolkningsstorlek, skulle man kunna tänka sig att sambanden skulle vara spuriösa. Efter kontroll för befolkningsstorlek kvarstår de dock, om än något försvagade.

Kommunens val av medel följer, på det stora hela, detta generella mönster. Några undantag bör dock noteras. Industrins ställning i lokalsamhället har ett tydligt samband med vilket medel som väljs. Kanske något förvånande är att beslutsfattarna i starkt industridominerade kommuner är mer benägna att göra anpassningar till företag som redan finns i kommunen, trots det uppenbara behovet att just i dessa kommuner utveckla nya alternativ. Där industri-sysselsättning har en svagare ställning är högrisksatsningar på att använda utbildning för att stimulera innovation och kreativitet vanligare. Intressant nog är förhållandet det motsatta i Norrland: Kommunerna är där mer benägna att använda utbildning för att befrämja innovativitet och kreativitet än i resten av landet, medan denna geografiska indelning inte har betydelse för i vad mån man anpassar sig till i kommunen redan verksamma företag.

Hur är det med den andra huvudgruppen av förklaringar, den som avser den lokala tillgången på utbildningsresurser? Vi har antagit att ju mer av sådana resurser som finns i kommunen, desto mer benägen kommer kommunen att vara att använda utbildning i en utvecklingspolitisk strategi. I tabell 5 återges en empirisk analys av detta, i

vilken den tidigare diskuterade utbildningsresursstegen relateras till de olika indikatorerna för den beroende variabeln. Stegen har emellertid finfördelats ytterligare, genom att gymnasiekommuner delats in i de som hade gymnasium före 1992 och de som startat sådant senare.

Tabell 5 Lokala utbildningsresurser och användning av utbildning i en lokal utvecklingsstrategi. (Procent)

	Aktivitetsnivå:		Inriktning: Befintliga företag	Nya företag/ branscher	Innovativ/ kreativ
	Någon aktivitet	Hög aktivitet			
<i>Högsta utbildningsresursnivå i kommunen 1995:</i>					
Universitet eller högskola	96,7	55,6	87,1	41,9	70,0
Kursort för högre utbildning	82,2	52,9	72,6	45,2	60,3
Gymnasium före 1992	92,9	34,6	61,0	47,4	63,8
Nytt gymnasium	66,7	30,0	40,9	42,9	54,5
Grundskola och vuxenutbildning	62,5	25,5	50,0	18,0	43,8
Procent- skillnad	34,2	30,1	37,1	23,9	26,2

Anm: De fem måtten på den beroende variabeln är desamma som i tabell 4. Procent-skillnaden har beräknats som skillnaden mellan det första och det sista procenttalet i varje kolumn.

Den generella slutsatsen blir således att det finns ett påtagligt samband mellan utbildningsresursernas omfattning i kommunen och användandet av utbildning i en lokal utvecklingsstrategi. Tillgång till stora sådana resurser gör de kommunala beslutsfattarna mer benägna att använda dessa för det egna lokalsamhällets ekonomiska utveckling.

Några speciella förhållanden bör också noteras. Kommuner som nyligen etablerat gymnasieskola visar sig vara minst villiga att anpassa sig till företag som redan finns i kommunen. I stället betonas utvecklandet av nya branscher eller skapandet av ett mer innovativt klimat. Detta stämmer väl överens med intentionerna bakom startandet av ett eget

gymnasium, som ju kan sägas syfta till att åstadkomma något nytt i kommunen.

En annan iakttagelse är att förekomst av högre utbildning inte gör kommuner mindre benägna att använda egna utbildningsformer som en utvecklingspolitisk resurs. Man skulle ju annars kunnat tänka sig att dessa kommuner förlitat sig på de statliga utbildningsinsatserna, men detta är uppenbarligen inte fallet. Den högsta kommunala aktivitetsgraden finns just i de kommuner som har universitet och högskolor eller som på annat sätt tillhandahåller universitetsutbildningar. Det bör emellertid noteras att kommunala utbildningsåtgärder som syftar till att utveckla nya företag och branscher är vanligast i kommuner som haft gymnasium en längre tid, men som saknar högre utbildning.

Kanske är det just denna utvecklingsfunktion som den högre utbildningen svarar för i universitets- och högskolekommunerna.

Det finns emellertid anledning att höja ett varningens finger innan resonemanget förs alltför långt. Utbildningsresurser samvarierar nämligen med kommunens befolkningsstorlek. Det större befolkningsunderlaget ger möjlighet till ett mer mångfacetterat utbildningsutbud. Vi bör därför undersöka om det är befolkningsstorlek, snarare än utbildningsresurserna i sig, som förklarar varför vissa kommuner i högre grad än andra använder skolan som en utvecklingspolitisk resurs. Tabell 6 redovisar resultaten av en analys i vilken den ursprungliga relationen kontrollerats för befolkningsstorlek.

Tabell 6 Lokala utbildningsresurser och användning av utbildning i en lokal utvecklingsstrategi, med kontroll för befolkningsstorlek.

Korrelationer och partiella korrelationer

	Aktivitetsnivå:		Inriktning: Befintliga företag	Nya företag/ branscher	Innovativ/ kreativ
	Någon aktivitet	Hög aktivitet			
Bivariata samband med lokala utbildningsresurser	.26***	.23***	.26***	.17**	.15*
Kvarstående samband efter kontroll för befolkn.storlek	.20**	.18**	.20**	.24***	.11

Anm: Signifikansnivå (one-tailed test) anges med följande symboler: * .05-nivån, ** .01-nivån och *** .001-nivån.

Alla indikatorer som representerar den beroende variabeln är dikotomier, och samtidigt är den oberoende variabeln en ordinalskala. Detta skulle, åtminstone enligt vissa tolkningar, innebära att Pearson's r är mindre lämpligt som sambandsmått. Även om valet inte skulle vara helt korrekt ur statistisk synvinkel, ger analysen ändå en grov uppskattning om sambandets styrka och gör det också möjligt att beräkna partialkorrelationer. Resultatet visar att befolkningsstorlek har betydelse, men att de ursprungliga sambanden ändå, i stort sett, kvarstår som signifikanta. För en av indikatorerna blir till och med sambandet starkare. Slutsatsen blir således att omfattningen av de lokala utbildningsresurserna har stor betydelse för i vad mån kommuner väljer att inkludera utbildning i en lokal utvecklingsstrategi.

Finns det annat i det lokala utbildningssystemet, utöver utbildningsresursernas omfattning, som kan vara relevanta förklaringar? På bivariat nivå samvarierar såväl mångfalden av kurser som den relativa dominansen av yrkesutbildningar med användning av utbildning i en lokal utvecklingsstrategi. Om kontroll sker för utbildningsresur-

sernas omfattning bortfaller emellertid dessa, vilket förstärker intrycket av att just resursernas storlek har betydelse. Det finns emellertid ett intressant undantag. I kommuner där en stor andel elever går i gymnasiets yrkeslinjer är kommunerna mer benägna att använda utbildning som ett sätt att stimulera framväxten av nya företag och branscher. Ett yrkesinriktat gymnasium är alltså inte, vilket vi tidigare antagit, förknippat med satsningar på företag som redan finns på orten.

Utöver de nu nämnda förklaringarna har även en politisk faktor uppmärksamats i litteraturen. Färgen på fullmäktigemajoriteten visade sig utgöra en signifikant förklaring i Hudsons (1993, 1995) studie av lokal näringslivspolitik i Sverige och Storbritannien. I bägge länderna var kommuner med socialistisk majoritet mer aktiva. Senare undersökningar har emellertid visat att partipolitiska förhållanden minskat i betydelse och att det nu råder politisk konsensus i fråga om betydelsen av att kommunen bidrar till att den lokala ekonomisk utvecklingen stimuleras (Henning 1996, Svenska Kommunförbundet 1996).

Tabell 7 Socialistiska partiers styrka, majoritetssituationens karaktär och användning av utbildning i en lokal utvecklingsstrategi. (Procent)

	Aktivitetsnivå:		Inriktning: Befintliga företag	Nya företag/ branscher	Innovativ/ kreativ
	Någon aktivitet	Hög aktivitet			
<i>Socialistiska partier 1994</i>					
Starka	84,4	41,7	63,3	46,2	56,4
Medium	85,5	43,5	73,8	39,7	61,5
Svaga	73,3	37,0	53,9	31,6	57,3
Procentskillnad	11,1	4,7	9,4	14,6	- 0,9
<i>Majoritetssituation i fullmäktige 1994</i>					
Blockbalans	86,1	44,4	72,3	39,5	63,0
Svag majoritet	80,8	44,9	62,7	42,7	56,2
Dominerande majoritet	76,3	32,9	55,8	35,5	55,8
Procentskillnad	10,2	11,5	16,5	4,0	7,2

Anm: De fem indikatorerna på den beroende variabeln är desamma som i tabell 4. Socialistiska partier avser den samlade styrkan hos Socialdemokraterna och Vänsterpartiet i kommunfullmäktige. Majoritetssituation gäller i vad mån det råder balans mellan de bägge partiblocken i fullmäktige eller om något dominerar. Procentskillnad beräknas som skillnaden mellan starka/stort och svaga/litet i varje kolumn.

Såsom framgår av tabell 7 tycks socialistisk majoritet ha viss betydelse, även om sambanden är svaga. Det bör emellertid noteras att de högsta värdena finns där det är balans mellan blocken, vilket också framgår av en särskild prövning som gjorts av detta.

sen även föras vidare till multivariat nivå. I tabell 8 redovisas resultaten från multivariata regressionsanalyser i vilka den samlade inverkan av sex av de tidigare undersökta förklaringsvariablerna prövas. Den beroende variabeln utgörs av det index för aktivitetsnivå, som kommit till användning i de bivariata analyserna.

Problem eller resurser

Hittills har främst de bivariata sambanden undersökts, men för att kunna dra mer generella slutsatser bör analy-

Tabell 8 Användning av utbildning i en lokal utvecklingsstrategi. Multipla regressionsanalyser av alla kommuner samt av kommuner grupperade efter tätortsgrad. Betavikter och t-värdets signifikans.

	Grupper av kommuner:			
	Alla <u>kommuner</u>	Glest <u>befolkade</u>	Genomsn. <u>befolkade</u>	Tätt <u>befolkade</u>
Arbetslöshet 1995	.1410 .049	.1033 .363	.0533 .664	.2323 .098
Andel gymnasieutbildade 1994	.0347 .630	.2334 .086	-.1115 .458	.1651 .272
Region: Norra Sverige	.0951 .186	.2172 .091	-.0905 .538	-.1591 .142
Utbildningsresurser 1995	.3016 .000	.3517 .004	.2526 .084	.2194 .110
Socialistiska partier 1994	-.0213 .779	-.1987 .130	.0402 .765	.1114 .460
Jämviktssituation i fullmäktige 1994	.1121 .086	.0334 .778	.0137 .916	.2580 .032
R square	.1629	.3299	.0574	.3342
Adj R Square	.1386	.2681	-.0258	.2676
N	213	71	74	66

Anm: De två värdena i varje cell är Betavikten och (kursiverat) t-värdets signifikans. Den beroende variabeln utgörs av ett index som mäter antal olika medel som används av kommunen (jfr tabell 3). Detta är en ordinalskala som kan variera mellan 0 och 4. I den första kolumnen, som redovisar resultaten för samtliga kommuner, är

resursvariabelns dominans slående. Generellt sett är alltså tillgången på utbildningsresurser viktigare än de problem man har när det gäller kommuners användning av skolan i en utvecklingsstrategi. Arbetslöshetens omfattning är det enda problem som i någon mån är relevant. Vidare råder ett svagt samband mellan jämviktsläge i fullmäktige och den studerade policyn. Däremot

saknar majoritetens politiska färg betydelse. Den förklarade variansen är emellertid låg, vilket antyder att det kan finnas andra förklaringsvariabler än de som tagits med i analysen.

Ett annat skäl till den låga förklaringskraften kan emellertid vara att det kan finnas olika mönster bland subgrupper av kommuner, och att detta mönster förblir dolt i den övergripande

analysen. Ett omfattande test har därför genomförts där materialet grupperats efter olika kommunegenskaper och i tabell 8 redovisas resultaten från en analys med indelning efter tätortsgrad. Ungefär samma mönster framträder emellertid även om indelningen sker efter befolkningsstorlek eller befolkningsutveckling.

Ett antal ytterligare slutsatser kan nu dras. De förklaringsvariabler vi använder oss av har hög förklaringskraft i de mest och i de minst tätbefolkade kommunerna, men saknar nästan helt betydelse i mellangruppen. Omfattningen av utbildningsresurserna är dock en viktig förklaring i alla tre grupperna. Den viktigaste iakttagelsen gäller emellertid att den relativa betydelsen av de olika förklaringsvariablerna skiljer sig åt mellan glest och tätt befolkade kommuner:

I de *stagnerande, glest befolkade landsbygdskommunerna* utgör tillgången till utbildningsresurser den avgörande förklaringen, medan arbetslöshetens nivå, trots att dessa kommuner är tyngda av sådana problem, inte är någon signifikativ drivkraft. Har landsbygdskommuner en välutbildad befolkning, ett läge i Norrland och en borgerlig fullmäktigemajoritet verkar detta också i riktning mot att man använder utbildning i sin utvecklingsstrategi.

I de *expanderande, tätt befolkade stadskommunerna* är i stället en variabel som gäller majoritetssituationen i fullmäktige mest betydelsefull. Ju större jämvikt mellan de politiska blocken, desto mer benägna är beslutsfattarna att använda utbildning för att stimulera lo-

kal ekonomisk utveckling. Det ligger nära till hands att tänka sig att just konkurrensen om röster leder till handlingskraft. Också arbetslöshetsnivån och, i någon grad, tillgången på lokala utbildningsresurser, är bidragande förklaringar. Beslutsfattarna i stadskommunerna, som i många avseenden har bättre resurser än landsbygdskommunerna, tycks vara mer känsliga för arbetslöshetsproblem när det gäller att utveckla den typ av policies som studeras här.

Något paradoxalt kan man således konstatera, att utbildningsresurserna är viktigast som drivkraft i de problemfyllda områdena medan den partipolitiska konkurrenssituationen och problem i form av arbetslöshet leder till politisk handling i de områden som har god tillgång till resurser.

Avslutning

Analysen i denna artikel av breddningen av den kommunala näringslivspolitik till att även innefatta skolans verksamhet, ger vid handen att det finns stora skillnader mellan kommunerna, både när det gäller inriktningen på dessa åtgärder och de drivkrafter som verkar i olika typer av kommuner. Vissa kommuner vidtar inga åtgärder, några satsar på utbildning som gynnar redan etablerade företag medan andra utnyttjar detta instrument för att stimulera framväxten av nya näringar och företag. Vanligast är vidare att kommuner kombinerar olika slags medel. Drivkrafterna bak-

om dessa åtgärder ser olika ut i glesbygdskommuner och de mer tätbefolkade kommunerna. Medan utbildningsresursernas storlek är den viktigaste förklaringen på landsbygden utgör ett politiskt balansläge och hög arbetslöshet de två viktigaste faktorerna till aktivitet på detta område i stadsmiljöerna.

Den förändrade, mer instrumentella roll som utbildning har fått i kommunernas ekonomiska utvecklingspolitik är uttryck för en mer generell tyngdpunktsförskjutning som pågår i den kommunala verksamheten. Kommunerna är alltså den stora välfärdsproducenten i det svenska samhället, men denna funktion har försvagats i takt med att ekonomiska nedskärningar gjort systemen mindre generösa, samtidigt som utrymmet för privata alternativ inom vård och omsorg kontinuerligt ökat under senare år. En kommunal uppgift som däremot blivit mer framträdande är åtgärder som syftar till att stimulera den lokala ekonomins tillväxt. Detta kommer till uttryck i en förändrad inriktning av statlig regional- och arbetsmarknadspolitik, med större tyngdpunkt på ett kommunalt ansvar, men motsvaras också av ett ökat intresse från

kommunernas sida att bedriva näringspolitik och att bredda denna till allt fler områden. Det måste emellertid understrykas att även om en tyngdpunktsförskjutning pågår i den kommunala verksamheten behöver de båda alternativen inte stå i motsatsställning till varandra. Tvärtom förutsätter kommunernas fortsatta åtaganden inom välfärdsområdet att dessa är framgångsrika i sin näringslivsstimulerande politik.

Huruvida användandet av utbildning i en ekonomisk utvecklingsstrategi verkligen leder till en mer blomstrande lokal ekonomi är en angelägen fråga, som emellertid inte låter sig besvaras inom ramen för denna undersökning. Bland politiska beslutsfattare finns stora förväntningar och en allmänt stark tilltro till utbildningens värde, men i vad mån de nu initierade kommunala insatserna ger utdelning eller är bortkastade pengar måste bli en uppgift för kommande studier att försöka värdera. Det skall emellertid understrykas att den indirekta karaktär som dessa policies har, med insatser syftande till att skapa en bättre infrastruktur, gör det svårt att genomföra effektanalyser av detta slag.

Referenser

Chapman, Michael, 1995

"The role of the European Union in local economic development". In Demazière, Christophe och Patricia A. Wilson (red) "Local Economic Development in Europe and the Americas". London & New York: Mansell.

Friedmann, John, 1991

"The Industrial Transition: A Comprehensive Approach to Regional Development". In Bergman, Edward M., Gunther Maier och Frantz Tödtling (red) "Regions Reconsidered". London & New York: Mansell.

Goldsmith, Michael, 1992

"Local Government". *Urban Studies*, 29:393–410.

Henning, Roger, 1996

"Att följa trenden aktiva och passiva kommuner". Stockholm: Nerenius & Santérus förlag.

Hudson, Christine, 1993

"Against All Odds: Local Economic Development Policies and Local Government Autonomy in Sweden and Britain". Department of Political Science, Umeå University.

Hudson, Christine, 1995

"Does the Local Context Matter? The Extent of Local Government Involvement in Economic Development in Sweden and Britain". I Waltzer, Norman (red) "Local Economic Development. Incentives and International Trends". Boulder: Westview Press.

Keating, Michael, 1995

"Local Economic Development: Policy or Politics". I Waltzer, Norman (red) "Local Economic Development. Incentives and International Trends". Boulder: Westview Press.

Lidström, Anders, 1996

"Kommunsystem i Europa". Stockholm: Publica.

Lidström, Anders och Christine Hudson, 1995

"Skola i förändring. Decentralisering och lokal variation". Stockholm: Nerenius & Santérus förlag.

Logan, John och Harvey Molotch, 1987

"Urban Fortunes: the Political Economy of Place". Berkeley: University of California Press.

Logan, John och Todd Swanstrom, 1990

"Beyond the City Limits. Urban Policy and Economic Restructuring in Comparative Perspective". Philadelphia: Temple University Press.

Läraryrskommittén, 1995

"Årsbok för skolan 95-96". Stockholm: Läraryrskommittén/Läraryrskommitténs förlag.

Mitchnek, Beth, 1995

"An Assessment of the Growing Local Economic Development Function of Local Authorities in Russia". *Economic Geography*, 71:150-170.

Moulaert, Frank och Christophe Demazière, 1995

"Local economic development in post-Fordist Europe: survey and strategy reflections". In Demazière, Christophe och Patricia A Wilson (red) "Local Economic Development in Europe and the Americas". London & New York: Mansell.

Nutek, 1997

"Kultur som strategi i lokalt och regionalt utvecklingsarbete". R 1997:25. Stockholm.

Olsson, Jan, 1995

"Den lokala näringspolitikens politiska ekonomi". University of Örebro.

Pickvance, Chris och Edmond Preteceille, 1991

"State Restructuring and Local Power. A Comparative Perspective". London: Pinter Publishers.

Pierre, Jon, 1992

"Kommunerna, näringslivet och näringspolitiken". Stockholm: SNS förlag.

Pierre, Jon, 1995

"When the Going Gets Tough: Changing Local Economic Development Strategies in Sweden". I Waltzer, Norman (red) "Local Economic Development. Incentives and International Trends". Boulder: Westview Press.

Skolverket, 1996

"Bilderna av skolan 1996". Skolverkets rapport nr 100. Stockholm.

SOU 1997:13

"Regionpolitik för hela Sverige".

Svenska Kommunförbundet, 1995

"Kommunal näringslivspolitik under strukturomvandlingen". Stockholm.

Svenska Kommunförbundet, 1996

"Framgångsrika kommuner – mot en ny näringspolitisk modell?". Stockholm.

Waltzer, Norman (red), 1995

"Local Economic Development. Incentives and International Trends". Boulder: Westview Press.

Wolman, Harold och Michael Goldsmith, 1992

"Urban Politics & Policy". Oxford, UK & Cambridge, USA: Blackwell.

Östhol, Anders, 1996

"Politisk integration och gränsöverskridande regionbildning i Europa". Statsvetenskapliga institutionen, Umeå universitet.